

В. Пахаренко, д. філол. н., проф.

А. Заїченко, магістр

*інститут української філології та соціальних комунікацій,
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)*

ТИПИ ХУДОЖНЬОГО АСОЦІЮВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО)

Світ сповнений образами, які викликають у нашій свідомості певні спогади, почуття, ідеї. Почувши слово «весна», ми найчастіше уявляємо буяння трав та квітів чи запах цвіту вишні, а почувши «крейда», згадуємо, наприклад, шкільні роки, вчителя біля старої зеленої дерев'яної дошки. Тобто між загальними властивостями явищ і їх назвами в уяві встановлюються зв'язки, які вкорінюються в пам'ять, допомагають опановувати мову, нову інформацію, Тому згодом, читаючи або промовляючи ці слова, ми уявляємо певні речі, явища, стани, з ними пов'язані. Усе це – плоди нашого асоціативного мислення.

Феномен асоціювання (з лат. «сполучення», «з'єднання», «поєднання») активно досліджують науковці в межах когнітивної психології, нейронауки, філософії, літературознавства. Ще античні мислителі цікавились сутністю асоціацій, зокрема саме Аристотель вперше ввів цей термін. Велике значення художньому асоціюванню надавав І. Франко, вбачаючи в ньому можливість “знайти наукове пояснення процесу поетичної творчості” [7]. Дослідник присвятив їй висвітленню добру частину праці “Із секретів поетичної творчості”. Наголошував, що саме асоціювання лежить в основі порівняння та поетичної градації. Назагал асоціація – це зв'язок відчуттів та уявлень у людській психіці, коли одне з них викликає цілу низку інших. Саме тому процес асоціювання, або «роботу поетичної фантазії» І. Франко прирівнює до сну, оскільки і там, і там відбувається довільне поєднання колишніх забутих чи напів забутих вражень і творення нових образів, ситуацій, сцен. Тож як підсвідомо будуються різноманітні образи уві сні, так і в мисленні виникають ті чи інші асоціації. [6, с.44]

У сучасній науці асоціативне мислення трактують як один із ключових складників творчого процесу та навчання. Зокрема, когнітивні психологи стверджують, що воно відіграє важливу роль у вирішенні проблем, формуванні мовлення та навіть у процесі прийняття рішень [8]. У літературознавстві ж розглядають поняття «художнє асоціювання», що означає творче перетворення дійсності, яке зумовлюється здатністю асоціативно співвідносити предмети і явища навколишнього світу, продуктивно конструювати їх за допомогою різноманітних художніх образів, символів [5, с.48]. Асоціювання може відбуватись за кількома параметрами: за схожістю, за суміжністю у часі/просторі та за контрастом.

Вміння творити асоціації є одним з визначальних показників художнього хисту митця, його майстерності. Художнє асоціювання є тим інструментом, що дозволяє автору вийти за рамки звичайного сприйняття світу, побачити зв'язки між, здавалося б, далекими поняттями, і передати ці зв'язки через слово. Особливо багате асоціювання характерне для стилю українського письменника-шістдесятника Миколи Вінграновського. Про глибоке світовідчуття, артистичність та неймовірний талант цього майстра проникливо писав Іван Дзюба у своїх спогадах: «Неповторна індивідуальність Вінграновського – невловна і біжуча, як живе срібло. Його поезія –

це стихія, що в ній цілковито відсутня якась навмисна спрямованість, передбаченість. Постійне переливання настроїв, станів, натхнення гра уяви. Ніколи не вгадати, про що він говоритиме за мить, що зрине дивовижно з глибинних нуртів його душі і який настрій хвилиною його огорне й хвилиною спаде, щоб поступитися місцем іншому... Все, чого коли-небудь сягав його душевний зір і що чутно чи нечутно торкалося колись його душі, - все воно живе в ньому постійно, глибоко жевріє здатною щомиті спалахнути живою жариною; живе, готове щохвилі полинути водоспадом, упасти росинкою чи вдарити громом – з найнепомітнішого і найнесподіванішого приводу» [4, с.21]. Багатство, афористичність, глибока асоціативність, легкість поетичної мови, неповторність образів, гра слів – усе те, що свідчить про унікальність творчості Миколи Вінграновського. Тож, розглянемо основні типи художнього асоціювання на матеріалі його поезій:

1. За схожістю. Проаналізуємо на прикладі вірша Миколи Вінграновського: «Що сама тоненька, як бриндуша, / бистроцвітна, як бриндуша, теж...» [1, с.25]. Автор порівнює образ ліричної героїні з бриндушею (крокусом/шафраном сітчастим), що підсвідомо викликає у нас асоціацію гарної маленької квіточки у лісі. Так утворюється асоціація за схожістю.

2. За суміжністю в часі/просторі. У вірші «Сеньйорито акаціє»: «Сеньйорито акаціє, добрий вечір. / Я забув, що забув був вас, / Але осінь зійшла по плечі,

Осінь, ви і осінній час, / Коли стало любити важче, / І солодше любити знов... / Сеньйорито, колюче щастя...». Можемо помітити, як послідовно автор вибудовує асоціативний ряд з образів: «кохана», «осінь», «акація», «осінній час», «колюче щастя». Імовірно, образ осені митець використовує задля опису кохання, яке вже минуло, і з приходом осінньої пори несе у собі тугу та смуток, а образ ліричної героїні асоціює із «колючою акацією» – яка і вабить і відштовхує через свої голки. Отже асоціація вибудовувана за суміжністю у часі («кохання з минулого» - «осінь» - «осінній час») та за схожістю («акація» - «колюче щастя»).

Асоціацію за суміжністю у просторі можемо помітити у поезії «До себе» [1, с.43] у рядку «Не дивися на небо, де хмари пішли». Суміжність у просторі «небо» – «хмари»: хмари, які «пішли», викликають асоціацію втрати,плинності часу, минулого, яке неможливо повернути. Сам вірш побудований з заперечень, які повторюються з рядка в рядок: «не дивись» - «не люби» (від візуального до емоційного). Так ми бачимо, що ліричний герой ніби закликає (чи прагне) відмовитись від усього: від спогадів, від минулого, від прив'язаностей. Проте чи можливо це? Імовірно, відповідь на це запитання у кінці поезії: «Не люби всього світу, себе не люби, / Не люби свого духу – домовину роби!». Тобто йдеться про розуміння того, що людина не може відмовитись і перестати любити все, що її оточує, інакше життя втрачає свій сенс.

3. За контрастом. Візьмімо рядки з поезії «Я скучив по тобі, де небо голубе»[2, с.39]: «Люблю тебе. Боюсь тебе. Дивлюсь / Високим срібним поглядом на тебе. / З вогню і вод, від неба і до неба / Твоїм ім'ям на тебе я молюсь...». З чим найперше асоціюється кохання у нашій уяві? З чимось прекрасним, незабутнім, таким, що притягує і тішить. Складність переживань закоханого ліричного героя Микола Вінграновський вдало передав за допомогою контрасту. Почуття до коханої, імовірно, є наскільки сильними та трепетними, що закоханий чоловік боїться їх, боїться ними «налякати». Саме тому він зображує їх як суміш протилежностей: «любов» - «страх», «вогонь» - вода».

Поет, критик, літературознавець Ю. Ковалів подає ще один тип художнього асоціювання – за причинно-наслідковим принципом [3, с.101]. Можемо простежити його у поезії «Заходить сонце, сніг іде...» [2, с.53] у рядках: «Їй сніг невидимість жене, / А змерзлі сльози опівночі / Лице ховають крижане. / В Холодній балці, в білій піні / Вона іде й співа з ночей. / Намерзло льоду в її пісні / І снігу в пісні – до плечей...». У вірші змальована зимова холодна пора, сніг, образ приبلуди зі сну, яка не покидає ліричного героя. Образ «приبلуди» можемо потрактувати, як образ коханої з минулого, почуття вже охололи – «намерзло льоду в її пісні». Тобто автор, зображуючи зимову пору року, утворює причинно-наслідковий асоціативний ряд: «зима» - «сніг» - «все біле» - «змерзлі сльози» - «намерзло льоду у піснях».

Як бачимо, асоціативне мислення є важливим складником людської когніції, яка проявляється у формуванні зв'язків між явищами, поняттями та образами. Воно допомагає нам краще розуміти світ, опановувати мову та творчо осмислювати дійсність. Микола Вінграновський майстерно використовує асоціації, створюючи живі й глибокі художні образи, що є чудовим прикладом того, як асоціативне мислення збагачує поетичний текст, роблячи його багатозначним, смислово невичерпним та глибоко емоційним. Так твориться неповторне диво поезії.

ДЖЕРЕЛА

1. Вінграновський М. Губами теплими і оком золотим поезії. Київ: Радянський письменник, 1984. 62 с.
2. Вінграновський М. На срібній березі. Поезії. Київ: Видавництво «Молодь», 1978. 96 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
4. Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) передм., упорядкув. П.Вольвача, - К.: Ярославів Вал, 2011. 480 с.
5. Пахаренко В. Секрети мистецтва слова. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2023. 408 с.
6. Ткаченко А. Мистецтво слова. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 448 с.
7. Франко І. Із секретів поетичної творчості// Зібр. тв.: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. 45 – 119 с.
8. Асоціація [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. – URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Асоціація_\(психологія\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Асоціація_(психологія)) (дата звернення: 25.03.2025).